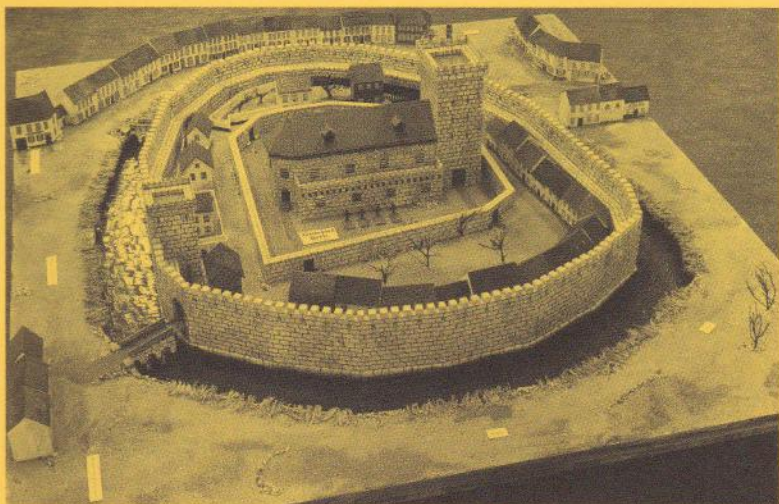

»HART VAN HEERLEN«

Informatiebulletin nr 12

**6^e jaargang
februari 2013**

HEEMKUNDEVERENIGING HEERLEN STAD

vóór en dóór Heerlenaren met hart voor Heerlen

Van de redactie

Voor u ligt de twaalfde editie van het informatiebulletin.

In meerdere opzichten heeft de redactie weer een bijzonder tijdschrift weten samen te stellen. Bijzonder vanwege de artikelen maar ook de opmaak en de redactie.

In feite had deze uitgave de 11e editie moeten zijn. In een artikel van Theo Arets wordt namelijk aandacht besteed aan carnaval en 11 is nu eenmaal het carnavalsgetal. Het artikel gaat over het ontstaan van de verschillende "vasteloavendsbals" die in Heerlen in de jaren veertig en vijftig zijn ontstaan en dan met de nadruk op het Canastabal. Al kunnen we editie 11 niet uitbrengen wel heeft de redactie gezorgd dat deze uitgave voor carnaval in uw bus ligt.

De artikelenreeks over de Tesch van Loes Loffeld is aanleiding tot een vervolg. Een afstammeling van de familie Ross, mevrouw Barend uit Amsterdam heeft contact met de schrijfster gezocht. Het blijkt dat zij zich niet bewust was van haar Limburgse afstamming. Uit door haar ter beschikking gestelde gegevens is nu meer bekend over de wedewaardigheden van de familie Ross buiten Heerlen.

Hoe archiefonderzoek tot iets moois kan leiden blijkt uit het artikel over "Het ontstaan en de bouw van de oudste synagoge in Heerlen" ook van de hand van Loes Loffeld. In de vorige editie publiceerde zij al een artikel over de eerste Joodse begraafplaats in Heerlen. Bij archiefonderzoek voor dit artikel is zij op nog niet eerder beschreven akten gestoten. Notariële akten die de financiering en de bouw van de synagoge beschrijven. Loes Loffeld heeft de primeur van dit artikel voor het verenigingsblad bewaard.

Tot slot kan ik u meedelen dat de redactie nu is uitgebreid met Rob Gulpen. Hij is vaardig in het maken van het tijdschrift en beheert sinds kort ook de website. Het samenstellen van het blad verloopt nu op een meer efficiënte manier.

Loes Loffeld, Rob Gulpen, Leo Franck

Hart van Heerlen is een uitgave van de Heemkundevereniging Heerlen Stad. Aan deze uitgave werkten mee: Theo Arets, Loes Loffeld, Leo Franck en Rob Gulpen.

M info@heemkundeverenigingheerlenstad.nl
W www.heemkundeverenigingheerlenstad.nl

Balavonden met Heerlens carnaval tussen 1928 – 2012

Een terugblik op Heerlense carnavalsvieringen

De vroegste vermeldingen van Heerlense Vastenavond vieringen stammen al uit het jaar 1665. Verder kan Heerlen centrum met zekerheid een carnavalsoptocht in het jaar 1888 aanwijzen. Ook was het de Heerlense schrijver Eugène Vreuls die in zijn boek Kullerréj (Heëlesje Sjetse / Inne droom ca 1900) sprak over het aanvragen van financiële steun voor het houden van een optocht en een gemaskerd bal namens de "carnavalsverein de Winkbulle" !!

Doordat het volgens de Heerlense A.P.V. (de Alge-

mene Politieverordening) van 1901 en 1923 in principe verboden was zich verkleed, vermomd en/of gemaskeerd op straat te vertonen (optochten konden ontheffing krijgen) werden met name vanaf ca. 1925 in Heerlen besloten gekostumeerde carnavals balavonden georganiseerd. In 1928 hield Zangvereniging Mignon zo'n avond in Germania (thans locatie La Veneziana Promenade), terwijl De Heerlense Kegelbond in dat jaar het 1^e HKB bal organiseerde. In 1938 vond dat bal al voor de elfde maal plaats en wel in Limburgia (locatie McDonald's). Eveneens was er sprake van een "Carnaval Sitsung" in Limburgia in het zelfde jaar.

In de oorlogsjaren was elke vorm van carnaval verboden, zodat men tot 1946 moest wachten voordat er weer een balavond georganiseerd werd (kappersbal). Op 17 februari 1947 volgde het Prinsenbal van de Heerlense Rij- en Jachtvereniging in zaal Schiffers. Na het opgaan van deze vereniging met de in dat jaar opgerichte vasteloavendsvereniging de Winkbülle, vond er op 15 november 1947 in het Kegelpaleis een gezamenlijk gekostumeerd "Startersbal" plaats. Met zittingen en

prinsensbals ging Heerlen zich nog nadrukkelijker toeleggen op een zaalcarnaval e.e.a. ten nadelen van het straatcarnaval.

Het was ook in deze tijd dat de Heerlense figaro Lou Lichtenberg op vele terreinen actief werd. Zo werd hij mede organisator van diverse kapconcoursen in het Paviljon te Valkenburg. Verder organiseerde hij in Heerlen diverse malen het Kappersbal en was hij actief lid van de Katholieke Heerlense Middenstands- vereniging.

Maastrichterbal 1949 met o.a. achter links Lou Lichtenberg voor rechts Harry Lindelauf

Als officieel erkend toneelkapper en grimeur werd hij in de beginjaren van de Blauwe Schuit als bemanningslid de vaste grimeur. In 1955 startte hij met een verplicht gekostumeerd bal en wel het Canastabal.

Het ontstaan van het Canastabal

De Heerlense middenstandsvereniging had voor haar leden in de periode 1945 t/m 1963 een winterprogramma samengesteld onder auspiciën van het Soos Comité. Op de vergadering van 24 januari 1955 opperde het Soos Comité lid Lou Lichtenberg het idee om in Heerlen een groots verplicht gekostumeerd bal te willen organiseren wat qua opzet een hoogtepunt in de nog jonge Heerlense carnavalsgeschiedenis moest worden.

Lou, een bezig baasje, kon het comité voor het welslagen van het bal, wat hij voor ogen had, enthousiast maken. Een bal waarvan de netto opbrengst naar een goed

doel moest gaan, waarin mooie prijzen uitgereikt zouden worden aan de beste gekostumeerde bezoekers. Prijzen die dan mogelijk beschikbaar gesteld werden door de Heerlense middenstand. En een naam voor dit bal had hij ook al! Vanwege zijn goede contacten met het Franse Modehuis Jacques Fath (Lou verzorgde regelmatig de mannequinkapsels op Fath's modeshows in Nederland) mocht hij de naam van de befaamde Canasta balavonden, welke deze modekoning op zijn buitengoed kasteel Corbéville nabij Parijs jaarlijks hield, ook in Nederland gebruiken. Na drie weken hard werken kwam er op maandag 14 februari 1955 voor het eerst in Nederland een Canastabal hetwelk onder de bezielende leiding van Lou Lichtenberg zou uitgroeien tot een hoogtepunt onder de Heerlense balavonden gerelateerd aan carnaval.

Canastabal, een bijzonder succesvol carnavalesk festijn

Mogelijk kwam het Canastabal-succes ook tot stand doordat haar start een welkome aanvulling werd op de nog jonge Heerlense carnavalsactiviteiten van de

Winkbülle. Verder gaf de gekostumeerde verplichting het bal haar glans passend bij carnaval (vanaf de APV van 1956 werd verkleed / vermomd zijn ook op straat toegestaan!). Met rijkelijk gevulde prijzenpotten, die werden geschonken door de ondernemers, voor de beste carnavalistische uitdossingen werd het tevens een jaarlijks spannende belevenis en deed een gratis tombola daar nog een schepje bovenop. Ook de kenmerkende Franse entourage van het bal en haar goede doelen karakter hebben mogelijk bijgedragen aan het welslagen.

Na de Canastabal locaties Neerlandia / Limburgia, vanaf 1958 gevolgd door het Grand Hotel (toen nog aan het Wilhelminaplein) kreeg het bal op de locatie stadsschouwburg vanaf 1962 met nog grotere bezoekers aantallen te maken. In dat eerste schouwburgjaar werd ook een absolute op bereikt van ca. 2000 bezoekers.

Vanaf 1965 werd ter gelegenheid van het 11 jarig bestaan jaarlijks een tweede Canastabal gehouden in het HKB gebouw. Een kostenstijging hierdoor en het niet meer verkrijgen van een vrijstelling van vermakelijkheidsbelasting werkte wel ongunstig op de resultaten. Het gevolg was dat het reeds opgerichte Canasta Comité werd ondergebracht in een stichting. Met een nieuwe succesvorm, **de Canasta Trofee**, werd in 1968 de eerste verkrijger hiervan in de persoon van Toon Hermans binnengehaald, gevolgd door Frans Dohmen e.a. De stichting probeerde ook buiten het bal nieuwe activiteiten te ontwikkelen. Waarschijnlijk vanwege een gebrek aan belangstelling, zowel van binnen als van buiten de stichting, kwam in 1971 na het vertrek van enkele bestuursleden, waaronder Lou Lichtenberg, in 1972 toch nog geheel onverwacht een einde aan 18 jaar Heerlense Canasta historie.

In een aanvullende lijst heb ik getracht een opsomming te geven van balavonden (gerelateerd aan carnaval) in en rond het centrum van Heerlen in de periode 1928 t/m 2012. Wetende dat deze lijst niet volledig zal zijn, staat hij open voor aanvullingen en correcties. De lijst vindt u achter in deze uitgave.

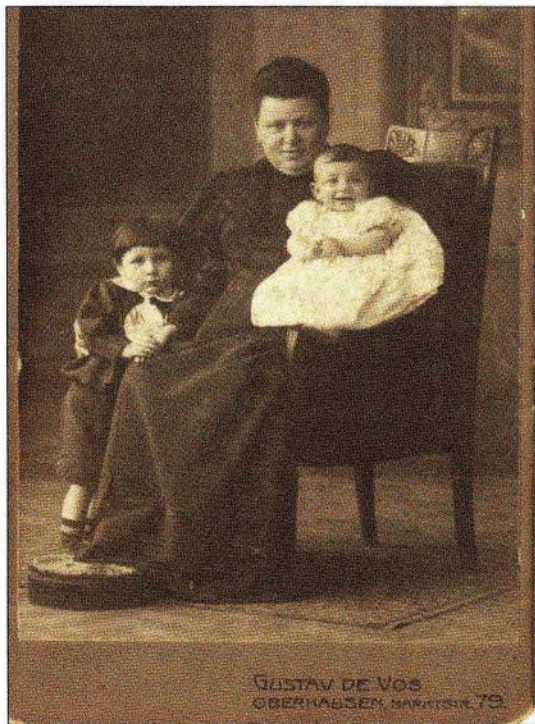
Heerlen, januari 2013

Theo, Urbain, Arets, e-mail: tuarets@ziggo.nl

Foto's : collectie Theo Arets

Bericht uit Amsterdam

Eind november kreeg ik een telefoontje van voorzitter Jan Bardoul van de Heemkundevereniging Heerlen Stad dat er een mevrouw Barend uit Amsterdam mij probeerde te bellen over de familie Ross. Na telefonisch contact bleek het om een

nakomeling te gaan van Hendrik Gustaaf Ross, de tweede zoon van Thérèse Ross- Hennen en Herman Joseph Ross. De familie waarvan de lotgevallen uitgebreid in dit blad hebben gestaan. Marijke Barend blijkt een achterkleindochter van Gustaaf Ross en van zijn vrouw Marie Staveaux te zijn. Tot haar verbazing komt zij van moederskant niet uit een Duitse familie. Iets dat ze altijd heeft gedacht. De geschiedenis van de familie Ross in Zuid-Limburg was haar niet bekend. Deze onbekendheid berust op het feit dat haar in Duitsland geboren grootvader jong in Düsseldorf overleed.

Marijke Barend is erg blij

met haar onvervalste Nederlandse achtergrond. We hebben een aantal keren contact gehad en zij was zo aardig mij een foto te sturen die zij van haar 'Duitse' familieleden heeft geërfd.

Zo kan ik u via deze foto mevrouw Marie Ross – Staveaux voorstellen, met twee van haar kinderen. Marie Staveaux werd in Essen geboren op 15 oktober 1858. Welke twee van haar vijf kinderen op de foto staan is niet precies bekend. Omdat het 'kiekje' in bezit is van Marijke Barend zou je kunnen aannemen dat een van de geportretteerde kinderen haar grootvader is en mw. Barend is op grond van fysieke kenmerken ervan overtuigd, dat het staande jongetje haar opa Johan Lionel Celine Ross is.

De overgrootvader van onze respondente: Gustaaf, werd op 31 mei 1841 in Heerlen geboren, studeerde eerst cum laude af in Luik

De handtekening van Gustaaf Ross uit Heerlen

als lr. in de mathematiek en chemie. Later promoveerde hij als-nog. Hij trouwde op 13 november 1875 op een onbekende plaats met Maria Staveaux uit Essen. Vestigde zich voor zijn huwelijk of kort daarna in Bergeborbek nu een wijk van de Duitse stad Essen en later in Oberhausen bij diezelfde stad. Hij was directeur van een zinkfabriek, de 'Veille Montagne' en woonde op enig moment in Wiesbaden, waar hij op 9 februari 1920 stierf. Zijn vrouw Marie overleed al eerder in april 1913 op 55-jarige leeftijd in dezelfde stad aan zwaar hartlijden, zoals de rouwbrief vermeldde. Het echtpaar Ross- Staveaux kreeg vijf kinderen: vier jongens één meisje, allen geboren in Oberhausen. De volgende gegevens heb ik voor een deel uit het boek van familiegenealoog Louis Hennen, verder uit onderzoek in het archief. De informatie over de naturalisatieverzoeken en –toekenningen heb ik op internet gevonden.

Wij bieden U hiernevens ter overweging aan een ontwerp van Wet tot naturalisatie van *Ferdinandus Acke* en 7 anderen.

De toelichtende memorie (en bijlagen), die het Wetsontwerp vergezelt, bevat de gronden waarop het rust.

En hiermede bevelen Wij U in Godes heilige bescherming.
Soestdijk, 22 januari 1958.

JULIANA.

Kinderen

Het eerste kind Joseph Frans Gustaaf is geboren op 20 augustus 1876. Hij wordt ingenieur en vervolgens weet Louis Hennen niets méér over hem

te vertellen dan dat hij in 1939 nog in leven is. Over deze Gustaaf is Louis Hennen op z'n minst verkeerd geïnformeerd. In zijn beschrijving van deze tak van de familie laat hij de tweede zoon, de hierna komende Heinrich een consulaire functie in Mexico vervullen. Maar uit een verzoek tot naturalisatie uit 1957 (!) blijkt, dat de oudste zoon Gustaaf, geboren in Oberhausen op de 20ste augustus 1976, dit verzoek tot naturalisatie vanuit Monterrey in

Zo is het, dat Wij, de Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Artikel 1. De hoedanigheid van Nederlander wordt bij deze verleend aan:

- 6 Joseph Gustaaf Ross, geboren te Oberhausen (Duitsland) 20 augustus 1876, ingenieur, wonende te Monterrey (Mexico):

Mexico heeft gedaan (zie de illustraties). Op 22 januari 1958 wordt zijn verzoek gehonoreerd. Johan Frans Gustaaf is dan 82 jaar en

woont kennelijk nog steeds in dezelfde plaats in Mexico waar hij eind 20er jaren, volgens de rouwbrieven van zijn oom en tantes, ook al verbleef. Uit dezelfde rouwbrieven kunnen we afleiden dat de 'jonge' G. Ross getrouwd is met een meisje van Straelen en dat ze samen een zoon hebben. Haar voorletters worden niet vermeld en de naam van hun zoon ook niet, jammer genoeg. In 1922 woonde het echtpaar in Hamborn, waarschijnlijk in Duitsland. In 1926 in Saltillo, Mexico en in 1928 in Monterrey, ook in Mexico.

De tweede zoon is **Johan Heinrich Hubert**, geboren op 25 juli 1877 in Oberhausen. Deze Johan Heinrich treffen we ook in aan in de verslagen van de Eerste Kamer

9de VERGADERING.

VERGADERING VAN DINSDAG 10 DECEMBER 1912.

(BIJENROEPINGSUUR 11 VOORMIDDAG.)

der Staten Generaal, waarin naturalisatieverzoeken en de toekenning daarvan worden gepubliceerd. Vanuit België dient ook hij een verzoek in om Nederlander te worden of te blijven,

want naar ik van Marijke Barend hoorde, moest een in het buitenland verblijvende Nederlander iedere tien jaar opnieuw zo'n verzoek indienen. Hij is tijdens deze aanvraag handelsbediende in Antwerpen en daarom is de kans groot dat hij in dienst was bij Frans Schepens, de man van zijn nichtje Sophie Ross, de scheepsmagenaar die in

Imstenrade een kasteeltje voor zijn vrouw liet bouwen.

II. naturalisatie van Menahem S. Bendelac, Johann Heinrich Hubert Ross, Friedrich Simon, Christian Hein-

Johan Heinrich Hubert verwerft op 10 december 1912 de Nederlandse nationaliteit (zie illustraties). De enige informatie die ik verder uit de rouwbrieven heb is de achternaam van zijn vrouw nl. Barbier. Het echtpaar heeft meerdere kinderen waarvan de namen in de rouwbrieven van hun Nederlandse familieleden niet vermeld worden en hun woonplaats is, zeker vanaf 1922, Den Haag. In het Algemeen Rijks Archief vind ik op internet een Jean Heinrich Hubert Ross-(Barbier), overleden in 1934 zonder de exacte sterfdatum erbij. Behalve het bovenstaande heb ik geen informatie meer over hem kunnen vinden.

De derde zoon is Johan Lionel Celine, kunstschilder. Ook geboren in Oberhausen op 12 juni 1879. Lionel is de grootvader van Marijke Barend. Hoe en waar deze kunstschilder uit Oberhausen en een meisje uit Friesland elkaar ontmoet hebben weten we niet. Lionel trouwt op 17 februari 1907 in Amsterdam met Wyske Harmens Jelsma. Het echtpaar woont daarna in Düsseldorf en krijgt twee kinderen: een dochter en een zoon. De moeder van mw. Barend is de oudste. Helaas overlijdt Lionel op 39-jarige leeftijd in 1918 aan de Spaanse griep en daarna keert de jonge weduwe met haar twee kinderen terug naar Hol-

land. Veel contact zal er niet meer geweest zijn tussen het jonge, vaderloze gezin en de familie in Duitsland en Zuid-Limburg. Wel worden zij in de daarop volgende jaren nog steeds als de 'Veuve L. Ross et ses enfants,' dus als de weduwe Lionel Ross en haar kinderen, in de rouwbrieven bij het overlijden van haar schoonzussen / respectievelijk tantes Gustina en Julie en schoonbroer en oom Herman Joseph, overleden in 1922, 1928 en 1926, vermeld. Omdat er verder zó weinig over Lionel en zijn broers en zuster bekend is, heb ik maar de twee kindjes van de bovenstaande foto uitgeknipt en in dit gedeelte geplaatst. De onderstaande gezinsfoto kende ik toen nog niet. Marijke Barend hoopt dat we gelijkenis kunnen ontdekken tussen het jongetje van de bovenstaande foto en de volwassen man op de familiefoto, ook omdat zij over zó weinig gegevens over deze tak van de familie beschikt.

Het volgend kind van het echtpaar Ross – Staveaux is een meisje: Augustine Julie Fernandine van 13 mei 1880. Ook zij hecht

Augustine Julie Ferdinanda Ross;

's-Gravenhage, 2 April 1921.

WILHELMINA.

kennelijk belang aan haar Nederlandse nationaliteit, want we treffen haar aan in de 'Handelingen der 'Staten Generaal' op 2 april 1921. Zie hiernaast. Zij is dan 41 jaar en heeft geen echt beroep, Ze leeft kennelijk van haar kapitaal, want als beroep wordt rentenierster vermeld. Hoe het haar tijdens en na de Eerste Wereldoorlog in Duitsland is vergaan, weten we niet en ook niet of zij na de Tweede Wereldoorlog nog leefde en in welke plaats. Tijdens de aanvraag in 1921 woont ze nog steeds in Bierstadt, een wijk van Wiesbaden, de stad waar haar vader Gustaaf ruim een jaar tevoren is overleden. Ik heb veel moeite gedaan om nog iets over haar te vinden, maar helaas is dat niet gelukt.

Tenslotte **Mathieu Philip Gustaaf**, ook afgestudeerd als ingenieur, geboren op 17 oktober 1882 in Oberhausen en volgens familielid Louis Hennen werkzaam geweest in Peru en aldaar vóór 1939 overleden. De verhuizing naar Peru moet dan na de dood van tante Julie uit Heerlen hebben plaatsgevonden, want bij de dood van tante Gustina in 1922 wonen een Mr et Mme M. Ross en hun kinderen in Wiesbaden. (Mw. Ross wordt hier niet bij naam genoemd) Op 2 maart 1926, als oom Joseph sterft woont dit paar nog steeds in Wiesbaden. Maar in 1928 in de rouwbrief van tante Julie Ross woont een monsieur M. Ross alleen met zijn kinderen in Lörrach –Stetten in het Zwarte Woud. Omdat zij ongenoemd blijft is Mathieus' vrouw mogelijk dan al gestorven. Het tijdstip van zijn vertrek naar Peru heb ik niet kunnen achterhalen.

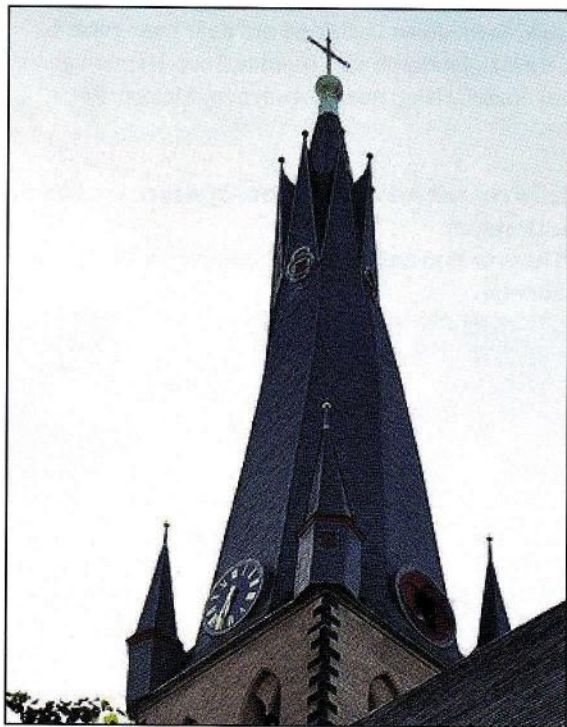
Viertel Bierstadt Essen

Biograaf Louis Hennen schrijft in de familie-kroniek uit 1939 dat Gustaaf, de consul uit Mexico, Lionel, de kunstschilder en de jongste zoon Mathieu bij het verschijnen van zijn boek al zijn overleden, alleen de oudste zoon en de enige dochter zouden dan nog in leven zijn. De namen van de overledenen kloppen, maar het is

Gustaaf die nog leeft in Mexico en niet de tweede zoon Johan Heinrich Hubert. Zaken die mij opvallen zijn de namen die de kinderen van Gustaaf en Marie dragen. Ze komen u natuurlijk ook bekend voor: Johan, Joseph, Gustaaf, Hubert, Augustina, Julie, Mathieu en Heinrich, in het Nederlands Hendrik. Het gebruik van deze namen zegt mij hoe nauw de band tussen de kinderen van Thérèse Ross-

Hennen is. Zij vernoemen de kinderen naar elkaar, hechten aan hun nationaliteit en één kleinkind, Sophie, laat hier een huis bouwen en wordt zelfs in het graf van haar grootouders begraven.

Aan de andere kant twijfel ik aan het contact dat de kleinkinderen Ross nog met hun oom en tantes in Zuid-Limburg hebben. Ze worden wel in de rouwbrieven genoemd, maar niet met hun voornamen en ook die van hun partners en kinderen blijven onbekend. Het lijkt meer een formaliteit dan wederzijdse betrokkenheid. Jammer dat we op dit moment nog niet de notariële akten kunnen raadplegen, daaruit zou veel informatie te halen zijn. Herman Joseph Ross is de erfgenaam van zijn zuster Gusta. Zou na zijn overlijden de hele erfenis naar zijn enige zuster Julie zijn gegaan?

St. Lambertuskerk Düsseldorf

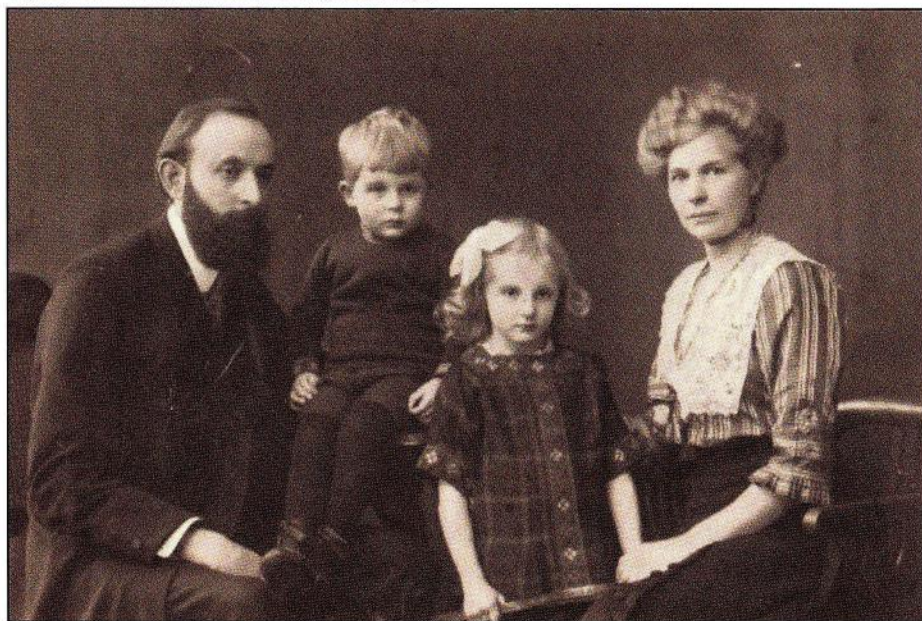
Het is heel goed mogelijk dat ook de kinderen van zijn broers Johan uit Luik, Gustaaf uit Wiesbaden en Mathieu uit Antwerpen mede-erfgenamen waren. Mogelijk dat er een en ander nog te vinden is in het kadaster. Als er percelen door zijn neven en nichtjes geërfd zijn, moet dit terug te vinden zijn in de kadastrale leggers, die zijn namelijk wél te raadplegen. Ik weet dat er een wederzijds testament tussen Herman Joseph en zijn trouwe metgezellin, zijn zuster Gusta, bestond. Hij heeft na haar dood in 1922 op een legaat voor de gediensstige na, alles van haar geërfd. Alleen Julie, de jongste zus was toen nog in leven, maar niet lang, zij stierf in 1928.

Iets dat heel opvallend is in de familie Ross is de handels- en ondernemingsgeest en reislust die ook aan deze generatie niet is voorbij gegaan. Vertrok de oudere generatie Ross naar Luik, Sardinië en Duitsland om daar haar geluk te beproeven en fortuin te maken, de kleinkinderen van Therèse Ross-Hennen gaan vanuit

Duitsland naar Amsterdam en den Haag, naar Antwerpen, Mexico, Peru en...Oost-Indië Zou na zijn overlijden de hele erfenis naar zijn enige zuster Julie zijn gegaan? Het is heel goed mogelijk dat ook de kinderen van zijn broers Johan uit Luik, Gustaaf uit Wiesbaden en Mathieu uit Antwerpen mede-erfgenamen waren. Mogelijk dat er een en ander nog te vinden is in het kadaster. Als er percelen door zijn neven en nichtjes geërfd zijn, moet dit terug te vinden zijn in de kadastrale leggers, die zijn namelijk wél te raadplegen. Ik weet dat er een wederzijds testament tussen Herman Joseph en zijn trouwe metgezellin, zijn zuster Gusta, bestond. Hij heeft na haar dood in 1922, op een legaat voor de gediensstige na, alles van haar geërfd. Alleen Julie, de jongste zus was toen nog in leven, maar niet lang, zij stierf in 1928. Iets dat heel opvallend is in de familie Ross is de handels- en ondernemingsgeest en reislust die ook aan déze generatie niet is voorbij gegaan. Vertrok de oudere generatie Ross naar Luik, Sardinië en Duitsland om daar haar geluk te beproeven en fortuin te maken, de kleinkinderen van Thérèse Ross- Hennen gaan vanuit Duitsland naar Amsterdam en den Haag, naar Antwerpen, Mexico, Peru en...Oost-Indië .

Enige dagengeleden had ik opnieuw contact met mw Barend. Zij was zo vriendelijk een andere foto van haar familie te sturen.

Hierop is haar grootvader Lionel Ross te zien met zijn gezin; zijn vrouw Wytske, zijn dochter Maria Luise en zijn zoontje.

Mw Barend is, zoals gezegd, de dochter van Maria Luise. Deze foto moet gemaakt zijn vóór 1918, want in dat jaar heerste de gevreesde Spaanse griep en hij is dat jaar aan deze ziekte overleden.

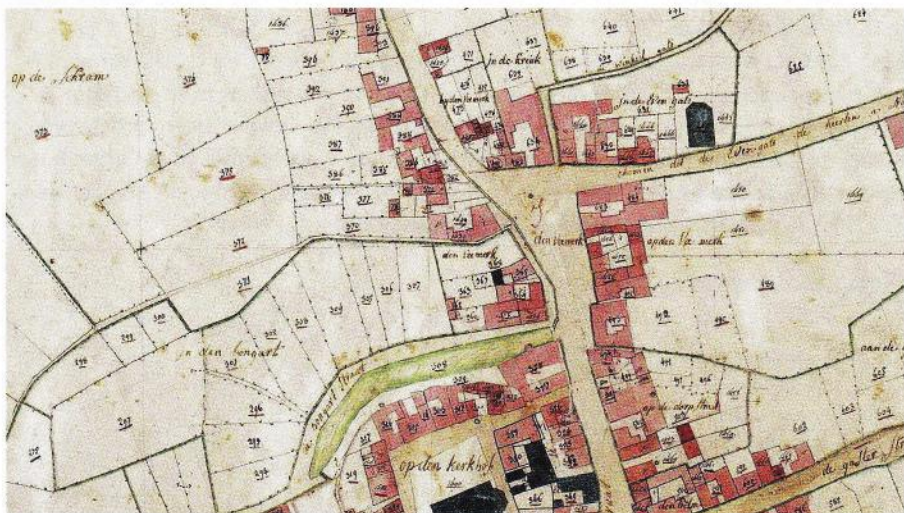
Ook al hebben we nu het internet om informatie van over de hele wereld te verzamelen, ik bedank mw. Barend toch heel hartelijk voor haar reactie, want zonder haar telefoontje hadden wij hier in Heerlen nooit geweten hoe het de familie Ross in Duitsland is vergaan.

Mw. Barend was voor haar pensionering universitair docente en schrijfster van een aantal boeken. Op dit moment is zij zelf aan een boek bezig met als onderwerp de geschiedenis van haar familie. Te zijner tijd kunnen we lezen hoe de weduwe, de kinderen, de klein- en achterkleinkinderen van Joseph Lionel Celine Ross na zijn vroege dood hun leven verder geleefd hebben in een tijd en in een ver deel van Nederland waarin dat niet bepaald gemakkelijk was....

Loes Loffeld, januari 2013

Primeur: Ontstaan en bouw oudste synagoge Heerlen 1791- 1794

Als u de afgelopen jaren de stukken hebt gelezen die ik voor het infobulletin van de Heemkundevereniging schreef, is het u vermoedelijk niet ontgaan dat ik vaak plattegronden gebruik om mijn verhaal te illustreren. Een van de dingen die ik namelijk graag doe is het bekijken van een landkaart

Gedeelte van de eerste kadasterkaart

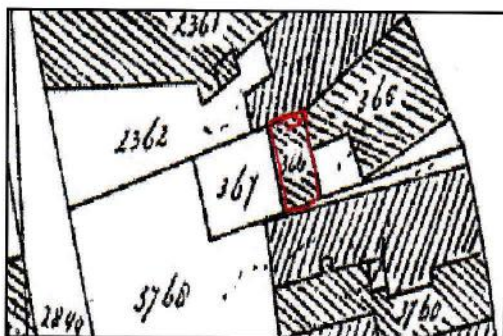

Achter het witte huisje rechts lag de synagoge

Liefst een gedetailleerde kaart van een stad of een regio, daaruit kun je allerlei lokale en/of interlokale informatie aflezen. Het zal u daarom niet verbazen dat ik ook nu gebruik maak van een aantal kaarten. Om te beginnen meteen hierboven een gedeelte van de eerste kadasterkaart van Heerlen uit de jaren 1811-1840,¹ met daarop een stuk van het centrum van onze stad.

1 Topografisch historische atlas 1587-heden / Kadastale kaarten 1.4 Kadasterkaart gemeente Heerlen 1811 – 1832 61a Sectie D 2e blad

Daarna een uitsnijding van een andere kaart ² van hetzelfde stukje binnenstad: 'den Veemark' of het huidige Wilhelminaplein, met als zijstraat de Evengats, tegenwoordig de Klompstraat.

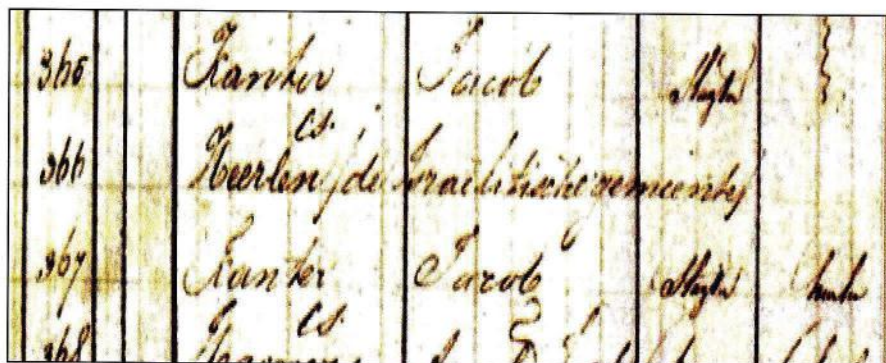
Het huis v.d. rabbi (365) synagoge (366) en de 'koolhof' (367)

Het nu volgend artikel beschrijft het ontstaan en de bouw van de oudste synagoge in Heerlen. De historische gegevens hiervoor vond ik in eerste instantie met behulp van de hierboven geplaatste kadasterkaart. Onderzoek in het Schepenarchief van Rijkshoof, waar ik een aantal akten m.b.t. dit eerste joodse

kerkgebouw ontdekte, bracht mij weer een eindje verder. In het infobulletin van november 2012

over de joodse begraafplaats beschreef ik Huis de Kroon, een zeer oud Heerlens gebouw, gelegen aan de toenmalige Dorpsstraat met de daarachter liggende 'koolhof' en in die koolhof het joodse kerkhof. ³ Veel van wat ik daar vertelde was al bekend.

Dit stuk gaat over het eerste joodse kerkgebouw in Heerlen; een gebouw dat een zestal joodse families aan het eind van de 18^e eeuw, vanuit eigen middelen wist te realiseren en daarover is bij mijn weten nog nooit eerder gepubliceerd...

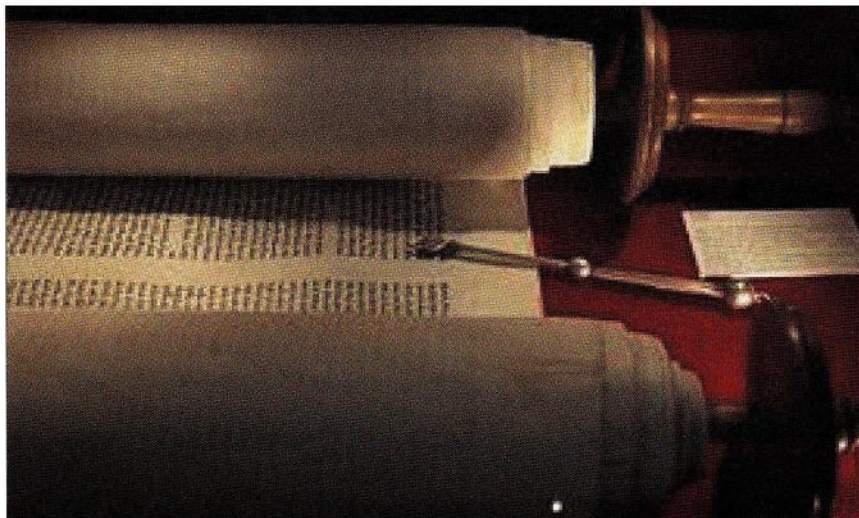
De inschrijving in het kadaster: 365 huis v.d. rabbi, 366: de synagoge en 367: de 'koolhof' of tuin

2 Topografisch historische atlas 1587-heden / Kadasterale kaarten / Kadasterkaart gemeente Heerlen 1919

3 Schepenbank Heerlen Gigtregisters 1479-1796 L.v.O. oud nr. 2050 nieuw nr. 1862

Eerste publicatie

Bij nader onderzoek blijkt inderdaad dat de gegevens die u in dit artikel aantreft niet eerder openbaar zijn gemaakt. In een bijdrage van H. Beem en R.C. Hekker,⁴

De Thorarollen met aanwijstokje

uitgegeven ter gelegenheid van de herinwijding van de hoofdsynagoge van Maastricht in 1967 onder de titel: 'De synagoge van Maastricht en de synagogen elders in Limburg,' schrijven de auteurs: 'Gegevens over een huissynagoge [in Heerlen] zijn nog niet gevonden, hoewel een dergelijke gebedsruimte vanaf 1808, toen de gemeente 47 leden telde, aanwezig moet zijn geweest.'

In verschillende geschriften over deze materie en op Wikipedia wordt zelfs gesteld dat er al vanaf 1725 een huissynagoge in Heerlen in gebruik was. Ik vroeg mij af waarop men deze stelling baseerde. In genoemd stuk van Beem c.s. staat voorzichtig: 'Een andere kleine synagoge heeft bestaan in Heerlen. In deze plaats waar al sinds 1714 joden gevestigd waren, woonden blijkens kerkvisitatierapporten in 1725 zes joodse gezinnen. (Habets III, 357), zodat vorming van het 'minjan'⁵ en derhalve synagogediensten toen mogelijk kunnen zijn geweest.'

4 H. Beem en R.C. Hekker: De Joden in Limburg van de 13e tot de 19e eeuw 1967 T 89 Tijdschrift Bulletin KNOB jaargang 66 pag. 057 - 068

5 Het Minjan is een groep van (minstens) 10 mannen van 13 jaar of ouder, die een quorum vormen voor een volledige joodse gebedsdienst

In 1806 was er inderdaad al een synagoge, maar bewijzen voor een synagoge aan huis vóór 1791 zijn door mij e.a. nergens gevonden. Wel na die datum dus: daar blijkt uit akte 150 van het jaar 1791,⁶ dat er in het begin van de '90er jaren van de

Het Wilhelminaplein in het begin van de 20e eeuw. Rechts is duidelijk de rabbiwoning, alias de Botermijn te zien

18^e eeuw religieuze diensten werden gehouden in het huis van Meijer Joseph Cohen. H. Beem en R.C. Hekker schrijven verder nadrukkelijk in hun artikel uit 1967: 'Over de 19^e eeuwse synagoge moeten nog vrijwel alle gegevens tevoorschijn komen, hetgeen nogal verbazing wekt, omdat het bewuste gebouwtje pas is afgebroken na de bouw van de nieuwe synagoge in 1936.' Deze uitspraak maakt duidelijk dat er in 1967 nog weinig of niets bekend was over de synagoge aan het Wilhelminaplein, behalve de plek waar het gebouw heeft gestaan, nl. achter het huis van de rabbi. Ook in teksten verschenen na 1967, heb ik niets gevonden over de tijd van het ontstaan, de joodse bouwplannen of de duur van het gebruik van deze synagoge. Gegevens die ik dus onlangs per toeval in Rijkshet aantrof. Ik raakte, in de vier gevonden documenten, geïntrigeerd door de naam van de wederpartij nl.: 'De gezamenlijke joodse gemeente.' De akten uit 1791 zaten in het archief onder de noemers: Schenking bij leven, Geldlening en Belofte. De laatste akte uit 1793 droeg ook de naam 'Schenking bij leven.' Niet direct een duidelijke verwijzing naar gegevens over het ontstaan van de oudste synagoge in Heerlen.

Deze publicatie over de synagoge aan het Wilhelminaplein is dus een echte primeur!

⁶ Notariële Archieven 1671 – 1925 Invent. nr. 116 Akte nr. 150

Ontdekking van de gegevens over de synagoge

Laat ik aan het begin beginnen. Ik wist dat de synagoge op het huidige Wilhelminaplein heeft gelegen. Waar precies wist ik niet. Wat mijn aandacht trok tijdens de bestudering van de eerste kadasterkaart die u aantrof op de vorige pagina was, dat de Pancratiuskerk op de kaart blauw is gekleurd. Evenals de Schelmentoren, de woning van de dominee achter het koor van de kerk, het gemeentehuis annex school aan de toenmalige Dorpsstraat (nu: Pancratiusstraat) en het protestante kerkje aan de Klompstraat. Dat kunt u op de kaart zien: al die blauwe vierkantjes zijn gebouwen die bij de Heerlense bevolking van die tijd in gebruik waren. Ik ontdekte ook nog een piepklein, blauw, langwerpig rechthoekje achter een van de

Gebruik van de Sjofar

huizen aan de toenmalige Veemarkt. Ineens bedacht ik dat dit blauwe stukje wel eens het gebouwtje van de synagoge kon zijn. Na onderzoek in het archief vond ik de bevestiging hiervan in de, u inmiddels welbekende, perceelsgewijze kadastrale leggers: de kadastrumnummers 565, 566 en 567 hoorden bij het huis van de rabbi en 565 was zelfs de gezochte synagoge. Zie de uitsnijding van de kadasterkaart uit 1919 en de inschrijving in de legger op de vorige bladzijde. Kort daarop ontdekte ik in het archief toevallig dat viertal aktes, betrekking hebbende op het ontstaan van de eerste synagoge in de stad

Heerlen. Het resultaat van dat onderzoek vindt u in dit artikel.

Synagoge: huis van samenkomst

Maar eerst wil ik u laten zien hoe belangrijk de synagoge in het leven van gelovige joden is. Ik heb deze informatie van Wikipedia en daar las ik dat een synagoge niet alleen bij de joodse gemeente in gebruik is als bedehuis, maar ook als gemeenschapshuis. Het Griekse woord synagoge betekent letterlijk: 'Huis van samenkomst.' Hier komt men bijeen om te bidden, om de Thora te bestuderen, over de betekenis ervan te praten en les te krijgen in het lezen en begrijpen van de oude, heilige teksten. Belangrijke voorwerpen in de synagoge zijn de Thora-rollen, de Chanoekia: de acht- of negenarmige kandelaar en de Sjofar, een rams-hoorn: een soort bazuin. Soms wordt een synagoge ook wel 'sjoel' genoemd.

De negenarmige kandelaar

Bekende joodse families uit de 18^e eeuw In het 18^e eeuwse Heerlen wonen de families Benedic, Emanuel, Koopman, Hertz, Jacobs en een aantal leden van de familie Cohen, later Canter genoemd, zoals Michael Cohen, Seligman Cohen en Meijer Joseph Cohen. Deze gezinnen komen we in de akten m.b.t. de synagoge tegen. Anderen zijn bekend uit de criminele dossiers van de Schepenbankarchieven van 1718 en 1722 zoals Levi, Joseph en Leiser Samuel, Levi Moijsses, Isack Godschalck, Levi Maus, een zekere Aaron en hun vrouwen uit 1722.⁷ Ook van Pasman Hirts uit 1782, kortweg aangeduid met: jood, is niets meer vernomen. Het zijn geen grote vergrijpen waarvoor deze joden veroordeeld werden: een vechtpartij, stelen, mishandeling, het maken van schulden enz. Het waren aan het begin van de 18^e eeuw inwoners van Heerlen, maar in 1791 worden hun namen in de pas gevonden documenten niet genoemd, ze dragen in ieder geval niet financieel bij aan deze onderneming. Zeligman Caen, die we kennen als Seligman Cohen, alias Seligman Canter uit de protocollen van de schepenbank van 21 juli 1784,⁸ is wel een van de ondertekenaars van de ondergenoemde aktes. Hij werd toen onterecht opgepakt vanwege ordeverstoring en bedreiging.

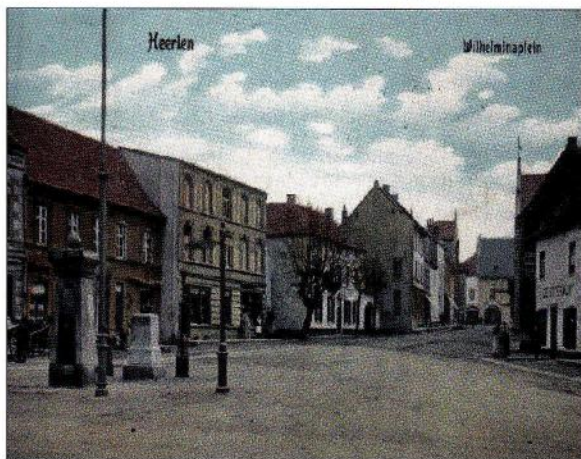

Het huis van de rabbi met de poort naar de 'achterplaetse' waar de synagoge ligt. Het dak ervan is nog juist te zien en ook de dwarsligging van het gebouw in de tuin.

⁷ Schepenbank Heerlen 1479-1796 criminele rollen aktenrs. 939, 954, 955, 2859 en 3806

⁸ Schepenbank Heerlen 1479-1796 invent. nr. 1264/ Oud inv. nr. 6071 dossiernr. 29

1791: Akte nr. 148 Schenking bij leven Zoals u in november heeft kunnen lezen blijkt uit een akte van de Schepenbank m.b.t. de begraafplaats, dat de joodse 'natie' aan het eind van de 18^e eeuw groeit. Naast uitbreiding van de begraaf-

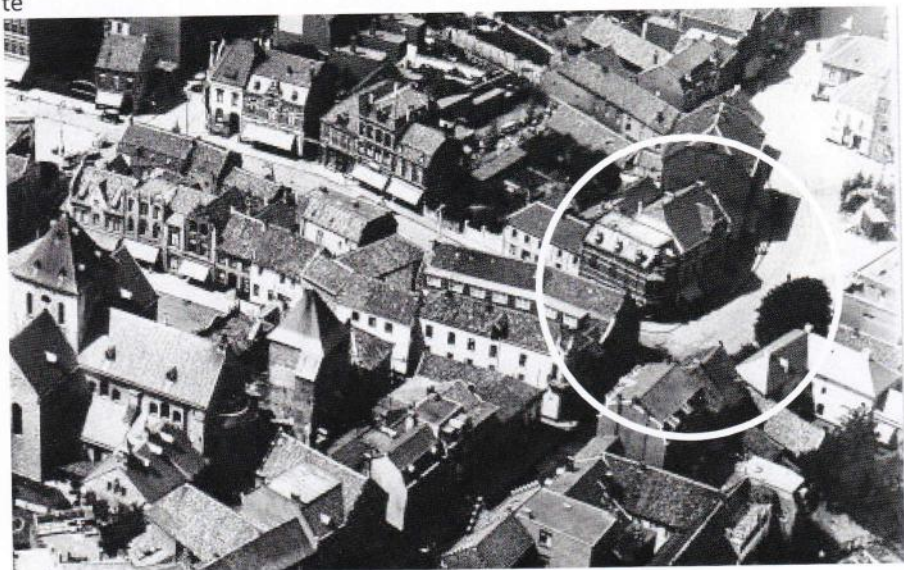
plaats is er ook steeds meer behoefte aan een eigen kerkgebouw. Op 28 september van het jaar 1791 komen de joodse huisvaders, waarschijnlijk bij notaris Lamberts in Huis de Kroon, bijeen om een drietal documenten te laten opstellen, waarin beschreven wordt hoe zij hun plan tot het bouwen van een synagoge willen realiseren. De eerste akte vermeldt hoe Moïsis Benedic, echtgenoot van Judith Jacobs, geheel belangeloos de 'agter

De joodse begraafplaats en de synagoge lagen niet ver van elkaar. U ziet nog juist in de verte een deel van Huis de Kroon

plaetse' van zijn huis aan de Veemarkt, het latere Wilhelminaplein, als 'onweederroepelijke Gifte,' aan de joodse gemeente ter beschikking stelt om daar de synagoge te kunnen bouwen.⁹ Deze zgn. 'Donatie inter Vivos, wordt in het document genoemd 'als met de warme hand gegeven.' Dit betekent dat men al bij leven aan een ander iets geeft in plaats van het pas ná de dood te vermaken. Dit laatste zou in dat geval letterlijk met een koude hand gegeven zijn. Moïsis Benedic stelt deze plaats ter beschikking uit 'geneegenheid' en verder om hem moverende redenen. Deze geste aan de Joodse bevolking wordt wel met een aantal voorwaarden omgeven: de gelovige joden mogen zoveel van zijn achterplaats gebruiken als nodig is om daar een synagoge neer te zetten, maar dit bedehuis mag niet voor een ander doel gebruikt worden. Bovendien is er in de akte sprake van de eerste statie van de synagoge. 'Statie' betekent bouwlaag, maar is niet gelijk aan de eerste verdieping. De vloer van de synagoge wordt op de verhoogde muren van de achterplaats gebouwd.

⁹ Notariële archieven 1671-1925 Invent.nr. 116 Aktenr. 148

Daaronder blijft nog ruimte voor Moisis Benedic om zijn koolhof te bereiken. Deze aanname wordt door de akte uit 1793 min of meer bevestigd. Eerder mogen de kerkgangers, om de kerk te bezoeken en weer te verlaten, gebruik maken van de poort tussen het huis van de schenker en dat van buurman Henri Frank. Maar Moisis Benedic sluit nadrukkelijk het gebruik van zijn huis, om de synagoge te

In de cirkel is met enige moeite het dak van de synagoge te zien.

kunnen betreden, uit: hiervoor 'meugen' ze zijn huis niet gebruiken. De aanwezige joden aanvaarden na het opstellen van de overeenkomst dankbaar zijn gift en beloven de achtertuin van Moisis Benedic niet anders te gebruiken, dan om er een synagoge te bouwen en deze ook alleen als zodanig te gebruiken. Concrete plannen worden er in deze akte verder niet gemaakt; als getuigen fungeren Johannis Wilhelmus Eijmael en Peter Krop.

1791: Akte 149 Geldlening

In de tweede akte,¹⁰ opgemaakt op dezelfde datum als de vorige, leggen de joodse families vast hoe zij van plan zijn de benodigde gelden bijeen te brengen. Er wordt besloten dat elk gezin wekelijks een bedrag van 'vijf merk aix'¹¹ af zal dragen, om te sparen voor de bouw van het gewenste bedehuis. Als kassier zal Michael Cohen

Het huis van de rabbi en de synagoge kort voor de afbraak

fungeren en nadrukkelijk wordt vastgelegd dat, mocht er zich een andere mogelijkheid voordoen om aan geld te komen, door een lening of anderszins, men zal stoppen met deze vorm van contributie. Verder verplichten de joodse donateurs zich in totaliteit én in persoon om met de goederen, waar ook ter wereld in bezit hebbend, borg te staan voor het via dit document gegeven woord. In dit verband

¹⁰ Notariële archieven 1671 - 1925 Invent. nr. 116 Aktenr. 149

¹¹ vijf merk Aix: munteenheden uit Aken, vaak verschillend in waarde van de munteenheden uit M'tricht. Uit 'Dorpspraak van Heerle' van J.J.Jongeneel uit 1884

spreekt men hier van een 'Oirkonde der waarheit.' Waarschijnlijk ondertekenen al de daar aanwezige joden: Moisis Benedic, Meijer Joseph en Seligman Cohen, Heuman Koopman en Clara Meijer, de weduwe van de inmiddels overleden Heuman Emanuel met hun in het Hebreeuws geschreven naam. Alleen Michael Cohen, de zojuist benoemde penningmeester, zet niet zijn handtekening. Johannis Eijmael wordt opnieuw 'versogt' om als getuige te tekenen.

1791: Akte nr. 150 Belofte

De derde akte is eveneens op dezelfde 28ste september 1791 door notaris Lamberts opgemaakt.¹² Dit document bevat een korte verklaring van Meijer Joseph Cohen (waarvan de achternaam in de Napoleontische tijd veranderde in Canter). In deze akte biedt Meijer Joseph Cohen ruimte in zijn huis aan om daar gebedsdiensten houden, zolang de synagoge nog niet klaar is. Blijkbaar is het huis niet zijn eigendom, want hij meldt dat het aanbod geldt zolang hij het huis in [huur]pacht heeft. Voor deze dienst aan de Joodse gemeenschap verklaart hij expliciet dat hij er niets voor in rekening zal brengen.

Zoals ik hierboven al schreef, komt de bewering dat er vanaf 1726 in een particulier huis gebedsdiensten werden gehouden, steeds terug. Men baseert deze uit-

Overzicht uit 1905 van de Geleenstraat vanaf de 'Weghscheit' naar het centrum

¹² Notariële Archieven 1671 – 1925 Invent.nr. 116 Aktenr. 150

spraak op het feit dat er vanaf die tijd genoeg joden van 13 jaar en ouder in Heerlen woonden om zo'n dienst te mogen houden. Beem en Hekker stellen echter nadrukkelijk dat bewijzen voor het bestaan van zo'n huissynagoge niet gevonden zijn. Via akte 150 zijn we er nu echter zeker van dat er vanaf oktober 1791 tot in de zomer of het najaar van 1794 diensten in de woning van Meijer Joseph Cohen zijn gehouden, ook al zijn we niet zeker van de juiste plaats van zijn huis, want de vraag is waar Meijer Joseph Cohen precies woonde.

Na het schrijven van het bovenstaande ontdekte ik tot mijn verrassing een pacht-overeenkomst d.d. 15 oktober 1787, aangegaan voor de tijd van zes jaar, tussen de Heerlenaar Simonis Werdens, gehuwd met Barbara Spierts en Meijer Joseph Cohen, hier Cahn genoemd.¹³ Dus bijna vier jaar vóór het opstellen van de aktes uit 1791 verpacht Simonis Werdens zijn huis met 'angehoorende stalling en hofken,' voor de tijd van zes jaar aan Meijer Cohen en zijn vrouw Sibilla Hertog. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Meijer Cohen in akte 150 een restrictie inbouwt nl: dat hij zijn woning ter beschikking stelt totdat de echte synagoge klaar is, maar alleen zolang hij dit huis in [huur]pacht bezit. In de huurovereenkomst wordt de plaats waar dit huis staat, vermeld. Naar de gewoonten van de die tijd door de

Voorbeeld 'suffisant' gewerkte eiken trap

buren, de 'reijgenoten' te noemen: aan een lange zijde (zijkant) ligt de woning van de weduwe Ritzen-Olmans, aan de andere lange kant woont Seigneur Lintjens, de verweduwdde schoonzoon van de weduwe Ritzen. Een voorhoofd (achterkant) huist nog steeds de wed. Ritzen en aan de smalle kant vooraan (de voorgevel) ligt de grote Landstraat d.w.z. de Geleenstraat. Deze huissynagoge lag dus aan de Geleenstraat. Ik heb veel moeite gedaan om precies de juiste locatie te vinden, maar weet alleen, op grond van vergelijkingen, dat het tamelijk vooraan in de Geleenstraat moet zijn geweest. Als de vierde notariële akte over de bouwplannen op 4 december 1793 wordt opgesteld zijn die zes pachtjaren eigenlijk al verstreken. Een nieuwe overeenkomst heb ik niet gevonden.

¹³ Notariële archieven 1671 – 1925 Invent.nr. 112 Aktenr. 58

1793: Akte nr. 132 Bouw van de synagoge

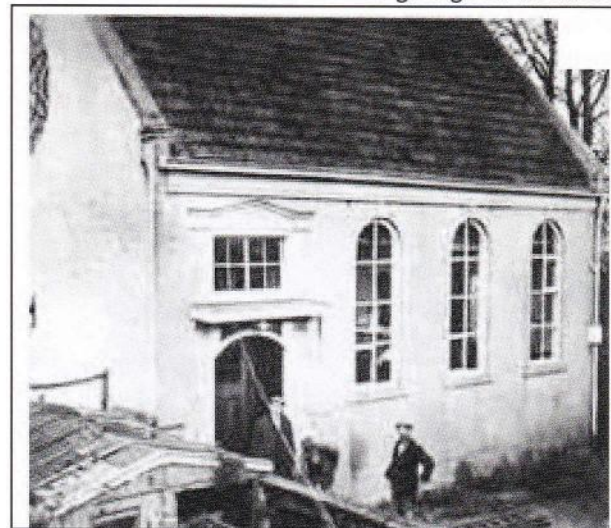
Lange tijd gebeurt er niets. Mogelijk is de joodse gemeente vlijtig aan het sparen,

Voorbeeld van een duimgehege

maar ruim twee jaar later, op vier december 1793, komt het joodse gezelschap weer bij notaris Lamberts bijeen om via een vierde akte de te bouwen synagoge vorm te geven.¹⁴ In deze akte staat opnieuw vermeld wie verantwoordelijk zijn voor de bouw van deze kerk. Het zijn weer Moïsis Benedic, op wiens achterplaats de synagoge zal komen, de

drie leden van de familie Cohen: Michael Elesar, penningmeester, Meijer Joseph, die zijn huis zolang ter beschikking stelt om gebedsdiensten te houden en Seligman Cohen. Verder Mendel Levi als getuige en als laatste Moïsis Hertz, die nu

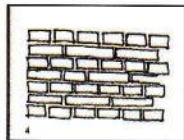
1810: Synagoge Hogeveen-Sappemeer, qua eenvoud, grootte, bouwperiode en bouwstijl mogelijk vergelijkbaar met Heerlense synagoge

getrouwd blijkt met de weduwe Clara Emanuel - Meijer. De aannemer voor de bouw van de synagoge wordt Jacobus Schils, bouw- en schrijnmeester. Nauwkeurig wordt beschreven hoe het gebouw eruit komt te zien, welke materialen gebruikt moeten worden en waar toegepast en hoe de financiële afwikkeling van het bouwproject zal verlopen.

Dit document geeft duidelijk weer dat de

14 Notariële Archieven 1671 – 1925 Invent.nr. 118 Aktenr. 132

synagoge inderdaad niet meteen op de grond rust, maar dat er ruimte onder de vloer van de gebedsruimte is. Er is sprake van een statie (bouwlaag), een trap¹⁵ en de eis dat de vloer tussen de voegen aan de onderkant met leem dicht gesmeerd zal worden, zodat er geen tocht doorheen kan komen. Er moet dan natuurlijk wel ruimte zijn om deze handeling te verrichten. Of deze 'onderbouw' een afgesloten, beschutte ruimte was, kan ik hieruit niet afleiden, al is er sprake van

kruisverband

een deur en een raam vanuit deze plek onder de statie naar de koolhof.

Uit de akte blijkt dat de joden niet over één nacht ijs zijn gegaan om tot deze vorm en inhoud van hun synagoge te komen. Over het hoe en wat van de synagoge, zal naar mijn idee jarenlang gepraat, gediscussieerd en gedroomd zijn.

Alles staat precies in de akte beschreven: om te beginnen moet de nieuwbouw op de 'agterbouw en plaetse' achter het huis van Moïsis Benedic komen. De lengte van het kerkgebouw loopt vanaf de schuur van buurman Henri Frank tot aan de muur langs de tuin van 'Jufvrouw de weduwe Cotzhuijsen,' aan de andere kant. De synagoge komt dus dwars in de tuin achter het huis te liggen, zoals duidelijk te zien is op de kadasterkaart. Je ziet ook de spie-vormige toegang, dan een kleine, open, vierkante ruimte en dwars op de breedte van de tuin, de blauw getekende synagoge, met daarachter waarschijnlijk de 'koolhof,' ofwel de tuin. Het zgn. 'binnewerk' of de afmeting van het gebouw wordt ongeveer 4.40 bij

6 meter. Naar ik begrijp komen op de bestaande scheidsmuur balken te rusten, zodat daarop de vloer gelegd kan worden. Deze balken of treeven moeten dan zes voet boven de grond komen, omdat Moïsis Benedic nog toegang tot zijn daarachter liggende 'koolhof' of tuin nodig heeft. De aannemer moet daartoe nog een muur van twee stenen dik langs de koolhof bouwen waarop de synagoge, zoals gezegd, dan op zes voet boven de grond komt (ongeveer 1.80 m.). Ook de muur naar Henri Frank en die naar de weduwe Cotzhuijsen moet

De joodse gebouwen zijn uit het stadsbeeld verdwenen, nieuwe panden zijn ervoor in de plaats gekomen

¹⁵ Antieke eiken trap bij Theo Evers de Koumen 58 Heerlen

De gele streep markeert a.h.w. de ingang naar de eerste synagoge

gelijk daarna vernietigd zijn en anders misschien op een later tijdstip zijn verdwenen. De uitgezochte materialen ontkomen niet aan een nauwkeurige beschrijving. De te gebruiken 'brikken' moeten 'wel' (goed) doorbakken zijn, de kalk goed dooreen gemengd, zonder te veel zand erin. Dan verwachten de opdrachtgevers dat het 'muurwerk' behoorlijk in kruisverband¹⁶ en loot¹⁷ wordt gewerkt en het daarop rustende houtwerk, moet met een halve brik keurig 'gereijd' worden. D.w.z. in een rechte lijn met stenen van een halve dikte worden afgewerkt.

Zo zag het Wilhelminaplein er uit in de 50er jaren

verhoogd worden, zoals volgens de akte op 'het plan' te zien is. Er is dus sprake van een plan, waarop het bestek van het gebodshuis aangegeven zou zijn. Er wordt ook verwezen naar een doorsnede van het gebouw, ook op tekening. Hoewel ik in de schepenbankarchieven diverse aanvragen voor bouw en verbouwing uit het eind van de 18^e eeuw heb aangetroffen, vind ik het bestek van de bouw van de synagoge jammer genoeg niet. De tekening zit ook niet bij de akte en dat is ook begrijpelijk. Dit 'plan' zal in het gebruik veel te lijden hebben gehad en mo-

16 Kruisverband: manier waarop stenen aan de buitenkant van een muur zijn gerangschikt. Afwisselend de lange zijde van een steen en de kopse kant

17 Loot: loodrecht verticaal, zoals het schietlood hangt

Het houtwerk moet niet alleen zonder schade, maar ook dik en breed genoeg zoals voor zo'n bouw vereist is, geleverd worden. De muurplans¹⁸ van acht duim breed en vier duimen dik dienen tot versteviging van de bouw, omdat het plafond als een gewelf in het rond gewerkt zal worden. De balken moeten daarom van 'gesond eijken weesen,' de latten voor het plafond mogen van dennenhout of van weijden¹⁹ zijn. Zoals gezegd komt de hele synagoge op zes voet hoog en daarom moet er een 'suffisant gewerkte' trap²⁰ komen met een stevige deur beneden en een bovenaan. Deze deuren moeten voorzien zijn van 'behoorlijke duimgehenge'²¹ en van stevige sloten. De gebruikte planken voor de vloer moeten weer van goed, droog eikenhout zijn, van boven goed geschaafd en goed sluitend tegen elkaar gelegd. U ziet dat er niets aan de aandacht van de opdrachtgevers ont-snapt, alles moet precies zó gebouwd worden als van tevoren bedacht en in de aktes beschreven.

Het Stationsplein in 1921. U ziet de ingang naar de joodse begraafplaats, op de plek waar later de synagoge overheen werd gebouwd

Het is misschien een beetje saai om dit allemaal zo uitvoerig te moeten lezen, maar bedenk dat dit de eerste keer is dat er iets over de bouw van deze Heerlense synagoge wordt geschreven. Daarom is het van het grootste belang om dit joodse

18 Muurplans: dikke houten palen, die op de muren gelegd werden om de hele constructie te dragen

19 Weljden: goedkoop soort hout, dennen of vuren

20 Suffisant gewerkte trap: degelijk, solide, stevig gemaakte trap

21 Duimgehenge: ronde pen, haaks neergezet of bevestigd op een haaks op de pen staande ondersteuning voor het verkrijgen v.e. draaipunt om een geheng.

Geheng : langwerpig uitgesmeed ijzeren blad, bevestigd op een deur, vaak met versieringen. Aan één einde cilindervormig omgesmeed zodat het op een duim kan draaien

‘Huis van samenkomst’ zo uitgebreid mogelijk via woorden in beeld te brengen, want foto’s of tekeningen hebben we niet meer om er informatie uit te halen, alleen de genoemde documenten. Nog even doorzetten dus, het onderwerp is het zeker waard.

Er moeten nog vier venstergespannen²² met het glas erin voor de kerk geleverd en ingemetseld worden. Dan nog een glasraam voor op de trap en een voor aan de deur die op de koolhof uitkomt en verder sterke binnen- of buitenvensters voorzien van ‘slaegen’ (ijzeren stangen?) met behoorlijke gehenge en sterke sloten. Als de ruwbouw klaar is moet aannemer Schils nog een door de ‘uijtgeevers’ gemaakte kast inmettelen en dan is het tijd voor de afwerking. Ook hier weer strikte voorschriften: de synagoge moet aan de buitenkant voor de eerste keer bepleisterd worden met kalk, zand en grommet (?) of stro, goed door elkaar gemengd en tijdens de tweede behandeling met kalk, haar en een beetje zand. De vensters, deuren en ramen moeten twee keer met olie verf behandeld worden en het pleisterwerk in de ruimte van de kerk twee keer gewit. Het onderste gedeelte van de muren vanaf de bodem tot onder aan de dorpels van de vensters wordt geverfd

met een houtkleurige lijmv verf, zodat het op een lambrisering lijkt. De laatste eis die de joden aan bouw- en schrijnmeester Jacob Schils stellen is de uiterste datum waarop de synagoge klaar moet zijn namelijk in Juli 1794.²³

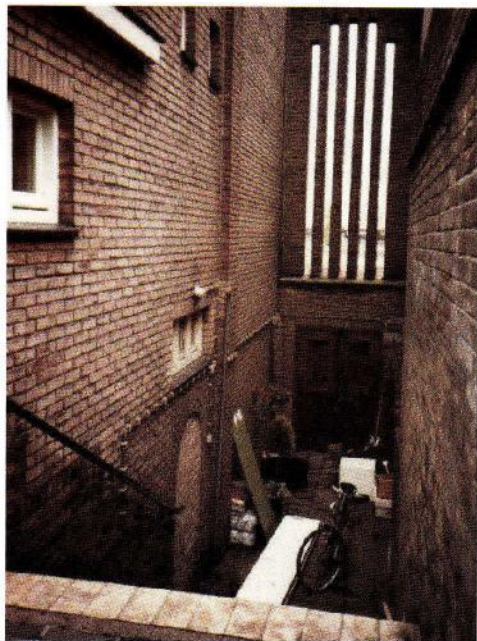

Ingeklemd tussen twee winkelhuizen de ingang naar de synagoge

²² Gespan: kozijn van deur of venster

²³ Verklaring bouwkundige termen: Dr. E.J. Haslinghuis Bouwkundige termen Verklarend woordenboek der westerse architectuurschiedenis Uitg. Bohn, Scheltema en Holkema Utrecht/Antwerpen 1986

Betalingsregeling Dan volgen afspraken over de betaling. Het totale bedrag waarvoor aannemer Schils de synagoge zal bouwen bedraagt 1450 gulden lopende

Hier is goed te zien dat onder de synagoge de oude begraafplaats nog aanwezig is. De poort ligt op het niveau van de straat

cours. Het bedrag zal betaald worden in grof(?) zilveren munten. Als aanbetsaling ontvangt de bouwmeester alvast een voorschot van 450 gulden. De resterende duizend gulden zal in jaarlijkse termijnen van honderd gulden in tien jaar afbetaald zijn. Als rente wordt een bedrag van vijf gulden vastgesteld voor iedere honderd gulden die elk jaar in december nog niet is afgelost, totdat de hele bouwsom voldaan is. De vervaldatum voor betaling van de eerste honderd gulden is op 4 december 1794. Opnieuw verbinden de opdrachtgevers zich zowel individueel als gezamenlijk met persoon en goederen aan de afspraken die met betrekking tot de bouw van de synagoge in deze akte zijn vastgelegd en ook aannemer Schils doet hetzelfde.

Het vals manqueeerende

Nu is dus eindelijk alles afgehandeld, denkt de lezer(en de schrijver), maar nee, er is nog een klein puntje dat de opdrachtgevers geregeld willen zien: In een terzijde met dit teken # staat het volgende: 'onder conditie dat het de uijtgeevers zal vrijstaan naer vervaerdiging van de bouw door één of meer deskundige te laten visiteren en het allen vals manqueeerende door den aennemer zullen hermaekt of bijgemaakt worden.' Men houdt dus nog een stok achter de deur, ofwel bouwt controle door een deskundige in, voor het geval dat het zo zeer begeerde bedehuis niet aan alle eisen zal voldoen. Dan zal aannemer Jacob Schils opnieuw aan de slag moeten om het mankement in orde te maken. Onderschreven hebben in dit geval Isac Cohen en Mendel Levi. 'Jooden en inwoonder deeser Dorpe als getuijge hiertoe versogt.'

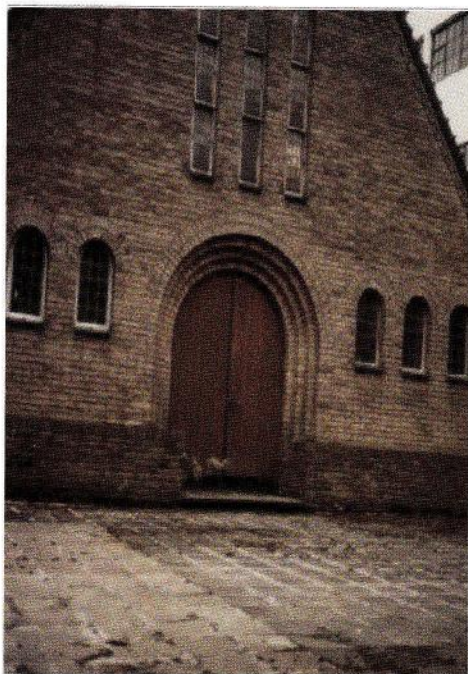
En zo zal in de zomer of in het najaar van 1794 op enig moment de synagoge feestelijk geopend zijn.

Jammer dat we er zelfs geen krantenverslag van deze gebeurtenis op kunnen naslaan, want kranten waren er hier in die tijd nog niet. We weten niet hoe de Joodse gemeente aan de Thorarollen is gekomen, hoe aan de Chanoeka en aan de Sjofer. Waar kun je die heilige voorwerpen krijgen? Wat we wel uit de archieven kunnen halen is dat het gebouw tot 1935/1936 bij de Joodse gemeente in gebruik is geweest en volgens een tekst in het boek '2000 jaar Heerlen,' rond 1850 gerenoveerd schijnt te zijn. In de ervoor liggende woning van Moïsis Benedic heeft rond 1900 de botermijn gehuisd. De naam hiervan stond breeduit op de gevel, zoals op foto's te zien is. Vlak voor de afbraak in 1937 werd het huis zelfs gebruikt als reclamezuil. In dezelfde tijd zal ook de synagoge daarachter verdwenen zijn. Op de foto's van de nieuwe situatie ziet u dat de lege ruimtes al snel weer bebouwd zijn.

Inplaats van het kleine 18^e eeuwse huisje van de rabbi verrijst op deze plaats een hoog gebouw dat in niets meer aan het voormalige, historische gebouw herinnert. Als u de exacte plaats van het huis en de ingang naar de synagoge wil weten kijk dan rechts naast de Hästens Store. Want meteen naast de regenpijp ziet u de 'knik' in de rooilijn en daar lag de ingang naar de poort die voor de joodse Heerlenaren bijna anderhalve eeuw lang de toegang naar hun 'Huis van samenkomst,' betekende.

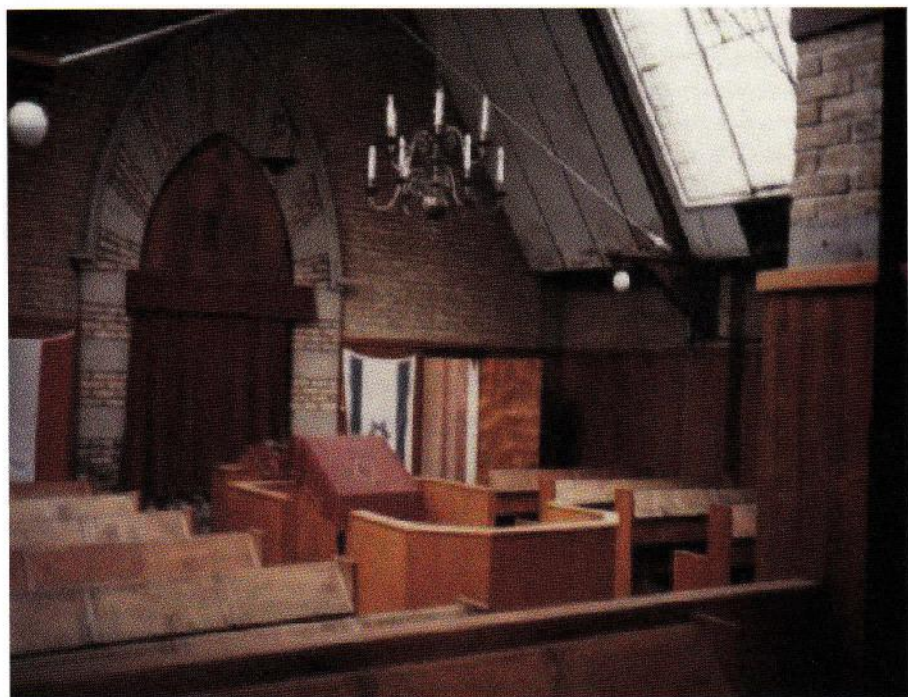
De nieuwe synagoge aan het stationsplein

Op 30 april 1935 werd door de Nederlandse Israëlitische Gemeente een aanvraag ingediend om tegelijkertijd een winkel en een nieuwe synagoge te mogen bouwen. Enige tijd voor het begin van de tweede wereldoorlog heeft men de synagoge aan de Stationsstraat 24a en 24b, toen achter apotheek Ritzen gelegen, in gebruik genomen. Deze plaat ligt over het tweede joodse kerkhof heen. Deze begraafplaats ligt hier sinds 1811 als opvolger van de eerste joodse dodenakker in de tuin van de Kroon, zoals u in de vorige aflevering van het Infobulletin heeft kunnen lezen. Ongeveer vanaf 1900 begraaft men op

De gevel van de ongebruikte synagoge achter de huizen aan het Stationsplein

een apart gedeelte van het kerkhof aan de Akerstraat. Tegenwoordig bezoeken de joden uit Heerlen de synagoge in Maastricht voor hun religieuze diensten. Helaas is de voormalige synagoge achter de huizen aan de stationsstraat niet te bezoeken. Hij is in particulier bezit.

Het interieur van de nu ongebruikte synagoge

Jammer dat we ook de oudste synagoge aan het Wilhelminaplein nooit meer van binnen kunnen bekijken, dat er waarschijnlijk zelfs geen tekening meer van over is. We zullen het moeten doen met het kleine aantal foto's, waarop het huis van de Rabbi met de toegangspoort staat, foto's die een tipje van de sluier kunnen oplichten over dit verdwenen kerkje en verder met het monument in woorden dat ik op deze manier heb willen oprichten voor die kleine groep joodse doorzetters, die zich niet heeft laten weerhouden om een droom in werkelijkheid om te zetten.

Lijst van carnavalsbals in centrum Heerlen tussen 1928 en 2012

ABP Bal

Auw Wieverbal

(1e) bal 28 febr. 1973 t/m 1979 Kegelpaleis / 1981 Bowling Center Auw Wieverbal
nieuwe opzet 1986 t/m 1989 diverse locaties

Bal Mélange

optochtgroep De Dujdriekese 1e maal 30 april 1988 vervolgen in november t/m
1992 / Grand Hotel en oud Grand hotel / o.a. uitreiking Dujdriekes Trofee

Beat Bal

1967 Pancratiushuis / 1968 / 1969 Stadsschouwburg

Blauw Sjuut Bal

ook Blauwe Schuitbal / **Matrozenbal** genoemd De Winkbülle 1e bal 1 maart 1962
Hotel Terminus Parallelweg / vanaf 1968 HKB gebouw / 1972 t/m 1984 Bowling
Center / 27 nov. 1982 Bowling Center 850 joar Blauw Sjuut) 1986 en 1987 Stads-
schouwburg / 1988 / 1989 / 1995 oud Grand Hotel / 2003 / 2007 / 2008 t/m 2012
Vasteloavespaviljoen

Blutsen Fieës

bal optochtgroep Jong Blutsen 1999 t/m 2012 / Kegelpaleis en Feestpaviljoen
Pancratiusplein

Canastabal

gekostumeerd bal Soos- Comité Middenstandsvereniging Heerlen 1955 t/m 1957
Hotel Neerlandia en Limburgia / 1958 t/m 1961 Grand Hotel Wilhelminaplein /
1962 t/m 1972 Stadsschouwburg
Uitreiking Canasta Trofee (o.a. Toon Hermans)
1965 t/m 1972 in HKB gebouw 2e Canastabal

Carnavalsbal

Sociëteit Heerlen en HKB (Heerlense Kegelbond) 28 febr.1938 Grand Hotel

City Bal

City Hotel (oud Grand Hotel) 1984

Eëzele Bal

De Winkbülle 5 febr. 1966 / 19 febr. 1977 Stadsschouwburg

Eëzelkesbal

1^e Winkbülle kinderbal 10 febr. 1964 Stadsschouwburg
idem 1979 t/m 1986 / 1987 oud Grand Hotel
1988 oud Grand Hotel en Kegelpaleis / 1990 tent Emmaplein
1992 t/m 1994 Feestpaviljoen Emmaplein / 1995 t/m 2001 Stadsschouwburg 2002
t/m 2006 Feestpaviljoen Pancratiusplein
2002 oud Grand Hotel /

2003 t/m 2005 Café Bijsmans
2008 t/m 2012 Feestpaviljoen Pancratiusplein

Federatie Bal

aangesloten Heerlense Carnavalsverenigingen 22 jan. 1972 Stadsschouwburg

Gala Bal

De Winkbülle / 1 jan. 1964 en 30 nov. 1985 Stadsschouwburg

Gilde Bal

City Hotel (oud Grand Hotel) 1984

Half Vastenbal

De Eekheuëre 1975 t/m 2012 Trefcentrum 't Loon
optochtgroep De Fleutekieëskes / Ummer & Altiet 1995
optochtgroep Ut Veerde 1982 t/m 2000 Pancratiushuis /
Grand Hotel oud en nieuw / De Rousch
2001 t/m 2004 (Ut Fees) oud en nieuw Grand Hotel

HKB Bal

Heerlense Kegelbond 1e bal 1928 / 11e bal 1938 Limburgia
1958 / 1960 Grand Hotel / jaren zestig HKB gebouw,
het laatste op 15 febr. 1969 . Herstart HKB bal door de Eekheuëre 1989

Hota Bal

Bond hotel-café-restaurant en bioscoop personeel St. Antonius,
o.a. 24 febr. 1955 Neerlandia

Improfiteurs Bal

optochtgroep / 8 febr. 1985 Café Bardoul / 2001 Woody's Place

Jeugdprinsenbal

De Winkbülle / 2 febr. 1969 / 6 febr. 1983 Stadsschouwburg

Joeks Bal

Joeks familie 2009 / Oppidom

Jubileumbal

De Winkbülle / 11 jaar dansmarieke Anjo Bodelier / 20 jan. 1974
HKB gebouw / 20 jaar Winkbülle 20 jan. 1968 Brouwerswapen Saroleastraat 48
4 x 11 jaar Winkbülle 1992 Stadsschouwburg
De Eekemennekes (1 x 11 jaar) 5 febr.1966 / HKB gebouw

Kappersbal

organisatie Heerlense kappers o.a. 16 nov. 1946 Kegelpaleis /
zaal Schiffers 1949 en 1952

Kasteleinsbal

vanaf 1958 t/m 1989 (32 maal) Kegelpaleis t.b.v. de optocht

Kheteermutskesbal

1986 t/m 1989 oud Grand Hotel / 2003 Feestpaviljoen Pancratiusplein

Kinder (optocht) bal

1e Winkbülle kinderbal 1962 in Castellum o.l.v. Lotte Beckers

1972 / 1973 / 1974 etc. Stadsschouwburg

2002 t/m 2012 Pief Paaf Heële Alaaf feestpaviljoen Pancratiusplein

Köpkes Bal

Neu Generasie (o.a. optochtgroep) 1998 (11 jaar) t/m 2002

2005 / Café Bie d'r Maurice

Maastrichterbal

o.a. 1949 / 1955 zaal Schiffers

Middenstandsbal

o.a. 1950

Mignonbal

gekostumeerd bal door zangvereniging 1928 Hotel Germania (locatie La Veneziana Promenade) 1955 / 1958 zaal Schiffers

Miserabel Bal

25jaar Miserabel (herremenie) 2004 / oud Grand Hotel

Nette Kadetten Bal

optochtgroep De Nette Kadette 1e bal 25 febr. 1984 Pancratiushuis

1989 t/m 2002 Café Donners / 2003 t/m 2012 Café D'r Klinge

Nieuwjaarsbal

optochtgroep Masjerang 1 jan. 1983 t/m 1987 Stadsschouwburg

De Winkbülle 1 jan. 1962 Europa Hotel Geleenstraat 21

De Winkbülle 1 jan. 1966 HKB gebouw

Noëts Nieks Bal

Noëts Nieks 11 jaar sjpaskapel 30 nov. 1995 / oud Grand Hotel

ON Bal

Katholieke Beambtenvereniging ON I (mijn) medio jaren zestig

o.a. 1969 Stadsschouwburg

Optochtbal

De Winkbülle start ca. 1968 t/m 1986 Stadsschouwburg

1987 HKB gebouw

1988 start straatcarnaval / 1990 in tent Emmaplein in (Sjpassemiger Voltreff) 1991 geen optocht

1992 t/m 1994 Heële Alaaaive Feestpaviljoen Pancratiusplein

1995 t/m 1999 Stichting Heële Live Stadsschouwburg

2001 Stadsschouwburg

2002 t/m 2012 Pief Paaf Heële, Alaaf Feestpaviljoen Pancratiusplein

Örgelere Bal

optochtgroep o.a. 15 febr. 1985 discotheek Lexis

Oud Prinsen Soirée

De winkbülle 1975 t/m 2012 / laatste zaterdag januari
oud en nieuw Grand Hotel / 1x Kasteel Hoensbroek

Pancratiusbald

Kon. Heerlens Mannenkoor St. Pancratius o.a. 24 febr. 1989 Brouwerswapen Saroleastraat 48

Postbuulen Bal

personeelsvereniging PTT etc. / vanaf 1960 t/m 2012 Juphuis Schandelen

Prinsenbal

Heerlense Rij – en Jachtvereniging / prins Lei I (van Geffen)

17 febr. 1947 zaal Schiffers Saroleastraat 48

De Winkbülle 1^e bal (Louis I van Wersch) 1948 Gr. Hotel

1949 t/m 1961 Grand Hotel Wilhelminaplein

1962 t/m 1993 Stadsschouwburg

1994 t/m 1999 diverse locaties o.a. oud Grand Hotel

2000 t/m 2004 Stadsschouwburg

2005 t/m 2007 Royal Theater

2008 t/m 2012 Parkstad Theater Heerlen

Revue Bal

De Winkbülle / 1^e bal 5 febr. 1972 na revue Stadsschouwburg
vervolgens 1973 t/m 1993

“Startersbal”

gekostumeerd bal Heerlense Rij – en Jachtvereniging samen met de Winkbülle
15 nov. 1947 Kegelpaleis

Roöd Truud Bal

18 febr. 1981 Pancratiushuis

Sjelme Bal

optochtgroep De Sjelme vanaf 1983 t/m 2012 / Hundscheid Heerlerbaan / La Cave
/ Miller Time / Hotel De Blauwe Schuit / Café Pelt

Sjpasssevuügelkes Bal

optochtgroep / 3 maart 2000 / Miller Time

St. Caecilia Bal

Kon. Harmonie St. Caecilia o.a. 12 febr. 1955 Grand Hotel

Teenagerbal

1963 t/m 1966 Pancratiushuis

Tettereëre Bal

11jaar optochtgroep De Tettereëre / 1991 / De Rousch

Thermenbal

1e bal 4 febr. 1978 vervolgens t/m 1983 / Stadsschouwburg

Winkbülle Bal

De Winkbülle / carnavalsmaandag 9 febr. 1948 zaal Schiffers

13 nov. 1976 Pancratiushuis

Woord en Daad Bal

C.V. De Verkes MTS / HTS / Hogeschool Zuyd vanaf 1946 t/m 2012

Zitting met bal

De Winkbülle 11 nov. 1960 zaal Schiffers

7 jan. 1961 Kegelpaleis

9 febr. 1961 zaal Schiffers

11 nov. 1961 Pancratiushuis

17 febr. 1996 Stadsschouwburg

ZON Bal

Zwemvereniging oranje Nassau o.a. 12 febr. 1955 Limburgia

ISSN 1877-6957